

NAHÇIVAN'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ (AĞAÇ KÜLTÜ)

Doç.Dr.Ebülfez Kulu AMANOĞLU*

I. GENEL BİLGİLER.

İnanç her bir halkın tarihi, kültürü, özü, milli varlığıdır. Bugünkü Türk dünyasını temsil eden halkların soykütüğünde de tek kültür, tek inanç sistemi mevcut olmuştur. Bu amiller büyük Türk dünyasının tarihi birlik ve bütünlüğünün çok dikkata değer göstergesidir. Ne yazık ki Sovyetler Birliği döneminde Türklüğün bu çok önemli konuları gözardı edilmiş, bu toplumda Türk dünyasının manevi ve kültürel birliğine darbe vurmak, onu pılanlı şekilde dağıtmak amacı güdülmüştür. Bununla ilgili olarak büyük önder M.K. Atatürk'ün daha 1933'de 10. Yıl Söylevinde söylediği şu cümleler bu gün için de güncelliğini korumaktadır: "Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez.... parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilir.... Bizim bu dostumuz idaresinde dili bir, inanç bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? manevi köprülerini sağlam tutarak, Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Köklerimize inmeli

ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz".¹

Bizim kanımızca Türk dünyası ile ilgilenen bilim adamları bu nutukta vurgulanan problemlerden hareketle yola çıkmalıdır.

Bu bakımdan Türk dünyasının kültür birliğini günümüze kadar taşıyan amillerden biri onun inanç sistemidir. Eski Türk inançları günümüz Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarında folklorda, maneviyatta, toplumun günlük hayatında bazan aynı, bazan değişik şekillerde izlerini saklamaktadır.

İslamdan, Maniheyizmden, Budizmden önce Türklerin en eski dini ne olmuştur? Bu konu tartışmalıdır. Bazıları da daha Göktürk Devleti zamanında Türklerin şamanist olduklarını iddia ediyorlar.² Diğer bir kısım Türklerde gök tanrınınin mevcutluğu ve bunun yanısıra diğer dinlerin etkisinin olduğu, bulunduğu kanaatındadırlar.³ G. Dörfer bu kanaatdadır ki eski Türk dini üç tabakaya ayrılabilir: Totemizm, şamanizm, tanrıçılık.⁴

Bizim kanımıza göre mitoloji malzeme ve kaynaklara bakılırsa şamanizm unsurlarının da içinde olmasına rağmen eski Türk dini tanrıçılık olmuştur. Bu dini tasavvura göre tengri her şeyin üstündedir, o yaratıcı, kılıcı, kut, güc, uluk ve bilik verici yüce varlıktır. Bu

inanç sisteminde Tengri merkez olmak üzere çevreyi onun yarattığı yardımcı ve koruyucu iyeler almaktadır. Adı geçen sistem içinde iyeler gök ve yer iyeleleri olmakla ikiye ayrılmaktadır. Gök, güneş, ay, yıldızlar gök iyelerinden sayılıyor. Yer iyeleri de kendiliğinden ikiye ayrılmıştır: 1. taş, kaya, tepe ve dağ, yer, su, ağaç, orman iyeleri, 2. ev, ocak, od/ateş iyeleri⁵.

Görüldüğü üzere Eski Türk İnanç sistemi içinde ağaç kültü önemli yer tutmaktadır. Bu eski Göktürk ve Uygurların hayatından alınmış örnek ve kaynaklarda da tesbit olunmuştur. Mesela, eski Türklerde Ötüken ormanının dünyanın merkezi ve kutsal sayılması rastgele değildi. İşte bu yüzdendir ki Göktürk devletinin hükümdarı Bilge Kağan Kül Tigin yazıtında Türk milletine Ötüken ormanında oturmayı tavsiye eder, çünkü burada oturursa o mutlu olacaktır. Bunun dışında uygurların Türeyiş efsanesinde ağacın beş çocuk doğurması olayı da dikkat çekicidir. Bu çocuklardan biri Uygur devletinin başına geçmiş onun 3. hükümdarı olmuş Böğü kağandır. Ağaca inanış faktına “Divanü-lûğat-it-Türk’de II. yy.), ‘Kutadku Bilig’de (II. yy.), “Manas” destanında tez-tez rastlıyoruz. ‘Dede Korkut’ kitabında, bu destanın mitoloji özellikleri içinde ağaç motifi birinci sıradadır. Hatta Cengiz Han’ın ünlü yardımcılarından birinin ismi Kara Yığaç Buyruk olmuştur⁶. Sümerlerde de ağaca inanış önemli yer tutuyor. Böyle ki ‘Bilgamış’ destanında ormanın kutsal olduğu belirtiliyor. Bu ormanda biten sidir ağacını kesmek suç sayılıyor.⁷

2. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde ağaçla ilgili kutsal yerler.

Bu bölgede ağaç motifi halkın yaşamında ve inanışlarında önemli yer tutar. rahmetli Prof.Dr. B. Ögelin bu konuda şu düşünceleri çok ilgi çekicidir: ‘Konuyu ilk önce gerçek hayattan alıp ondan sonra mitolojiye gidelim. Mitoloji de gerçek hayatta görülen ve yaşananların duygulaştırılması ve kişileştirilmesidir. Türklerin yaşayışı ile yola çıkma metoduyla Türk mitolojisi motiflerini bulup kurabiliriz. Anadolu köylerinde de her evin önünde veya bahçesinde bir ulu ağaç vardır. Bunlar evin süsü ve duygusudur. Pınar ile ağaç da birbirini tamamlayan iki motif olmuştur... Bizde artık bu ağaçların din ve mitoloji manaları kalmamıştır. Ancak bu ağaçlar bizi, ailemizin, evimizin, soyumuzun en değerli hatıralarıdır... Türklerdeki ağaç sevgisi ile saygısını her zaman tapınma ile yorumlamak doğru değildir. Tapınma belki Oğuzlarda saygıya dönüşüyordu⁸.

Gerçekten ağaç kültü Sibiry Türklerinin inanç sisteminde mitoloji özelliklerini daha fazla şekilde saklamış, çağdaş Oğuzlarda ise ağaç kültürünün mitoloji özellikleri çoğu zaman ağaca saygı ile birleşmiş, kavuşmuştur. Bu belirtilen nedenlerden dolayı Nahçıvan bölgesinde, bu eski yerleşim mntıkasında ağaçlar hem saygıya, hem mitolojik özelliklere sahiptir. Yani ağacın gölgesi serinliği, nimeti olduğu için ona geleneksel saygı gösteriliyor. Bunun yanı sıra burada Eski Türk inançlarının izlerini taşımakta olan kutsal ağaçlar da mevcudiyetini sürdürmektedir. Bunlar bilhassa geleneksel Türk inanç sistemi içinde yer almaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde özellikle ardıç, karaağaç, çınar, çalı, dut, söğüt, iğde, dağdağan, merme-

rik, yemşan, elma, kus, azmut, itburnu vs. ağaçların kutsallığına inanılmaktadır. Bu ağaçların bazıları ile ilgili olan yatırlar, adak, ziyaret yerleri hakkında burada ayrıntılı bilgi vermek istiyoruz.

I. Şerur ilçesi Tenenem köyünden 8 km uzaklıkta Ocak dağında, dağın zirvesinde bulunan tek ardıç ağacı yöre halkı tarafından ziyaret yeri sayılıyor. Ağacın çevresine taş yığılmıştır. Ziyaret edenler onun dallarına bez sarar, bu kutsal ağacın onlara mutluluk getireceğine inanır, onun üzerine para vb. eşyalar bırakıp giderler.

Şerur ilçesinde Babeki köyünde merkezde asırlık üç koskoca karaağaç kutsallığı ile yöre halkının her zaman dikkatini çekmektedir. Bu ağaçları kesmek, ona zarar vermek günah sayılıyor. Böyle bir inancın var ki bu ağaçlara zarar veren kişi hayır görmez, onun ailesinde bir afet baş gösterir. Yine aynı ilçenin şimdi boşalmış Danzik köyü yakınında Karaağaç isimli adak yeri, piri vardır. Bu piri ve oradaki kutsal ağaçlar yöre halkı tarafından ziyaret ediliyor. Söz gelişi bu ilçede (şimdi Sederek ilçesi hududunda) Karaağaç isimli köyün mevcut olması da rastgele sayılamaz. Bu ilçede dut ağacının kutsallığına inam vardır. Celilkent köyündeki (eski ismi Baş noraşen), derekent köyünde yatırda bulunan dut ağaçları yöre halkı tarafından ziyaret edilmektedir.

Çalı ağacı da bu bölgede, ilçede kutsal ağaçlardan biri gibi ziyaret ediliyor. Şerur ilçesinin piri, yatırı denilen kutsal mekanda karaçalı ağacı ziyaret ediliyor. Ağacın etrafına taş dizilmiş. Bu tek, yalnız ağacı daha çok çocuğu olmayanlar niyet tutup ziyaret ediyorlar. Dallarına

çeşitli renklerde bez, paçavra sarıyorlar. Bunun yanısıra söz konusu Tenenem köyünde Pir Süleylan yatırı vardır. Bu yatırda kutsal mezar mevcuttur. Avlusunda dut ağacı var. Yatırın tavan, çatısında kümbesinde, onun üstünde muhteşem çalı ağacı bitmiştir. Buraya merdivenle kalkıyor, o kutsal ağaca bez, paçavra sarıyorlar. Kutsal ağaca niyet ediyorlar.

2. Babek ilçesi. Bu bölgede Kahab köyü yakınında asırlık kutsal yerlerden biri Eshabül-kehf abidesi çok meşhurdur. Bilim dünyasına 10 kadar Eshabül-kehf isimli bu tür kutsal abide bellidir. Susuz bir alanda yerleşen bu abidenin dağın başında olan kısmı Cennet bağı ismini taşımaktadır. Çünkü bu susuz alanda bir kaç ağaç, ayrıca kutsal sayılan dağdağan ağacı bitmiştir. Bu ağaç ziyaretçiler tarafından ziyaret ediliyor, ona bez, paçavra sarılıyor. Şunu da belirtelim ki Nahçıvan bölgesinde bu ağacın dalları nazarlık gibi de geniş şekilde kullanılmaktadır. Bunun yanısıra abidenin giriş kısmında kıtmır isimli bir kurumuş ağaç olmuş. Ravilerin söylemesine göre Dağyunus kralın zulmünden kaçıp kurtularak burada barınmak isteyenlerin beraberinde Kıtmır ismini taşıyan bir köpek de olmuştur. Çoban esasını, ağacını toprağa sancmış ve köpeyi de o ağaca bağlamıştır. Bu yüzden o ağaç kutsal sayılmış.

Söz gelişi dağdan ağacına inanılmasına, onun kutsal sayılmasına Anadolu Elazığ ilinde Harput'ta da rastlıyoruz.⁹

Babek ilçesinin eski Bulkan köyü civarında Hezretabbas bağı denilen bir ziyaret yeri de vardır. Bu kutsal sayılan bağda dut, iyde ağaçları devamlı

olarak yöre halkı tarafından ziyaret ediliyor.

3. Culga ilçesinde ağaç kültü ile ilgili adak yerleri. Almemet yatır (12. y.y.) Camaldın köyü yakınındadır. Burada kutsal mezar var. Aynı zamanda yatırın arazisinde kutsallığına yöre halkının inandığı üç dut ağacı vardır. Böyle inanış var ki asırlık bu ağaçları kesmek günahdır. Ağaç kutsal olduğundan dolayı temiz olmayan adamı yakına bırakmıyor, üzerine kimse kalkıyorsa atıyor.

Milax köyü yakınında “Camus(manda) reddi” denilen bir adak yeri vardır. Yöre halkı buradaki kutsal saydıkları mermerik ağacının insanlara yardımcı olmasına inanıyor. Buraya çoğu zaman çocuğu olmayanlar niyet edip geliyorlar. Ağacın dallarına kendi elbiselerinden kesip bir parça bağlarlar. Buraya koyun, kuzu adak, niyaz ederler.

4. Ordubad ilçesinde ağaç kültü ile ilgili adak yerleri. Ordubad ilçesinde en etkili, kutsal sayılan Nüsnius köyü yakınındaki ardıç ağacından oluşan “Yalgız ağaç” denilen yatırdır. Bu tek ardıç ağacı yüksek bir kayanın üzerinde bitmiştir. Etrafında ot, bitki yoktur. Ağacın boyu 3 metredir. Dalları köye taraf uzanıyor. Ağacın susuz bir mekanda, daşın üstünde bitmesi de mucize eseri sayılıyor. Tek ağaç her zaman yeşildir, ne kuruyor, ne solur, ne kılığını deyişiyor. Yöre halkının inamına göre bu yaprağına dokunmak, onu koparmak günahdır, ağacın iyisi o adamın cezasını verir. Ağacın dalını kıran zaman ondan kan aktığını söylüyorlar. Buraya bu ağaçtan yardım, şifa, uzaklarda olan yakınını bulmak için çocuk edinmek her türlü niyet edib ziyarete geliyorlar. Onun dallarına muhtelif

renklerde çeşitli bez ve paçavra sarıyorlar. Bu ağaçta kurban vs. adak ediyorlar, nezir deyişiyorlar. Koyun, kuzu kurban kesiyorlar.

Ardıç ağacına inanış eski geleneklere dayanıyor. Mesela, tercüme örneği olmasına rağmen tebabete ait R.Aratın yayınladığı eski Uygur yazıtlarında ardıç tohumunun ilaç olarak kullanılması belirtiliyor.¹⁰ Bu ağacın kutsallığı Anadolu da Sivas, Elazığ, Siirt, Tunceli, Adıyaman, Erzurum vs. gibi illerde daha çok değerlendiriliyor ve büyük öneme sahiptir.¹¹ Ardıç ağacı ile ilgili “Divanu luğat-it-türk’de yer adının kullanılması da rastgele değildir.¹² Ardıç ağacının Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarında yaygın olmasının ve kutsal sayılmasının nedenini Dr. Y. Kalafat böyle yorumluyor: ‘Sibirya Türkleri arasında arzın tam ortasında göke doğru uzanan ulu bir ağaç vardı. Bu ulu çam ağacı tenri Ülgenin bulunduğu yere kadar uzanır. Türk inancında dünyanın merkezi Ötüken yış olduğuna göre atalarımızın tasavvurlarında da bu ağaç orada idi. Ulu ağaçların (çam, ardıç, kayın gibi) bu ağaca nisbetle iduk sayılıp hizmet görmesi kayın zamanda Tengriye gösterilen hürmetin de bir işareti sayılsa gerek.¹³

Aşağı Aza köyünün uc kısmında, çıkışında Aras nehri ile yüzbeyüzde tepe üstünde, üzerinde “Cındalı pir” denilen bir yatır, adak yeri vardır. Bazıları buna kindeli pir’ de demektedir. Pir, yatır tek bir dağdağan ağacından oluşmaktadır. Bu ağacın beş-altı adımında mezar var. Burada bir yiğidin defn olduğunu söylüyorlar ki bu burada bir yiğidin yatmasına bir işarettir. Burada ancak ağaç ziyareti ediliyor. Yöre insanları bu ağacı

ziyaret ediyor, ona secde ediyor, kurban kesiyor, nezir edilen parça elbise ağacın altına bırakılıyor. Çeşitli parçalar ağacın dallarına sarınıyor. Bu yüzden bazan uzaktan ağacın yaprakları bile görünmüyor. Belki bu vesile ile burası “Cındalı piri” diye adlandırılmış Tivi köyündeki pırde, yatırda da dağdan ağacı var, onu ziyaret ediyor, bez sarıyorlar.

Keleki köyü yakınında da mermerik ağacı kutsal sayılıyor, ziyaret ediliyor. Söz gelişi Türk dünyasının çeşitli bölgelerinde kutsal sayılan ağaçlara bez, çaput bağlanıyor, bunlar çeşitli renklerden oluyor. Mesela, Doğu Türkistan’da ağaçlara bağlanan paçavraların her birinin renginin gökünü ve dünyanın yönleri ile alakalı olması inancı vardır. Ayrıca şu renkli bezler, çaputlar kutsallaştırılan muhtelif nesnelere birer sembolü idiler.¹⁴

Çınar ağacı ve ona bağlı inançlar Ordubad ilçesinde daha yaygındır. Bu ilçenin bir çok köylerinde muhteşem, asırlık çınar ağaçları yükselmektedir. Bu çınarlara saygı var. Bu özelliğe Ordubad merkez, Venend, Yukarı Eylis köylerinde rastladık. Söz gelişi kutsal çınar ağaçlarına inanış Doğu Anadolu’da daha yaygındır.¹⁵

Ordubad ilçesinin Düylün köyündeki yatırda da yemşan ağacı kutsal sayılıyor, ziyaret ediliyor, bez bağlanıyor.

5. Şahbuz ilçesinde ağaç kültürü ile ilgili adak yerleri.

Bu ilçede ağaçla ilgili yatırlar, kutsal mekanlar, ziyaret yerleri aşağıdaki gibidir: 1) Dede Maksut piri; 2) Söğütlü piri; 3) Garip piri 4) Karaağaç piri.

Dede Maksut piri Kent Şahbuz köyü civarında Şahbuz çölünde Mere-

lik gölünden yukarıdadır. burada bir seyidin mezarı var. Arazisi ormanlıktır. Burada iğde, hemersun, itburnu, çöl armudu ağaçları var. En eski zamanda burası iğdelik olduğu söylenmektedir. Aynı zamanda mezarın yanında bir kuru ağaç vardır. Onun yanında da yabancı armut ağacı. Adamlar buraya gelende niyet ederler, ağaca bez, yaylık (kelağay) bağlarlar, altına para atarlar. Çoğu zaman ağacı ziyaret edenler niyet ederek ağacın altına buğda atarlar, buğda göğerdğinde niyetinin, dileğinin kabul olduğunu düşünürler. “Söyütlü piri” Kent Şahbuzköyünün Teza gala denilen kalenin aşağı kısmında yerleşmektedir. Kalenin dibinde muhteşem bir söyüt ağacı kutsal sayılıyor ve ziyaret ediliyor, dallarına bez, yaylık sarınıyor. Ağacı kesmek, dallarını kırmak günah sayılıyor.

“Gerib piri” Şahbuz ilçe merkezi ile Kent Şahbuz köyü arasındaki arazide, Yeni kent yakınında yerleşmektedir. Burada yalnız tek bir yabancı armut ağacı kutsal sayılıyor ve çocuk dileyenler burayı ziyaret ediyorlar. Ağacın bir dalında üzerine parça çekilmiş bir tahta beşik (nenni) asılmıştır. Eyer burayı ziyaret eden gelin ağaca yaklaştığında beşik yırgalanıyorsa onun çocuğu olacak, yırgalanmazsa onun çocuğunun olmayacağı anlamına geliyor. Bu ağaca da niyet edip çeşitli eşyalar,bez sarıyorlar.

Söz gelişi aynı olay, yani kutsal ağaçtan beşik asmak inancı aynı şekilde Anadolu’da Elazığ ili Harput ilçesinde de rastgeliyoruz.¹⁶

Kent Şahbuz köyü yakınındaki Karaağaç piri de kutsal ağaç ziyaret edilmektedir.

Nahçıvandaki ağaçla ilgili adak yer-

lerinin makalemizdeki listesinden belli oldu ki burada tek ağaç motifi önemli bir olaydır. Tek ağaç motifi mitoloji uzmanlarının da dikkatini çekmiş, bu konunun yorumlanması doğrultusunda onlar çaba göstermişler. B.Ögel bu konuya temas etmiştir: “Biz araştırmacılara yol gösterebilmk için bir örnek sunacağız. Burhan Haldun dağında tek bir ağaç vardı. Cengiz Han bu ağacın altında gömülmesini istemişti. Ölümünden sonra bu ağacın altında gömüldü. Ağacın çevresinde de sık bir orman yetişti... Çingiz han bir savaşta bu dağa sığınarak kurtulmuştu. Bundan dolayı dağı selamlamış ve kurban sunmuştu.¹⁷

3. Nahçıvan ve yöresinde ağaç kütüne bağlı efsane ve inanışlar.

I. Ordubad ilçesi Nüsnüs köyü civarındaki “Yalgız ağaçlar”la ilgili derlediğimiz efsane: Derler burada bir fakirin evinde güzel bir kız var imiş. Bir taraftan gelen elçiler bir taraftan da “yok” cevabı alıp kor-peşiman geri dönmüşlerdi. Var-devletine güvenen bir zengin de bu kapıdan yok cevabı alar. Öfkesinden yanıp-yakılıyor yemin eder ki bu işi böyle koymayacak. Kız oturduğu köye saldırı verirler. Kız bunu duyduğunda dağlara çıkıyor, zengin kişinin adamları onu takip ediyorlar. Zengin kişinin attığı ok kızı yaralıyor. Bu köyün yukarısındaki dağın üstüne kalktığında kız görür yürüyemiyor, onu kan götürüyor, ya meded deyib, Allahdan dilek diliyor. Bütün adamların gözü karşısındaki kız ağaca dönür. Bu yalgız ağaç o kızdır...

2. Culfa ilçesi Milax köyü civarında kutsal mermerik ağacı ile ilgili efasene: Bir köylünün çocuğu olurmuş. O bi mer-

merik ağacını ziyaret eder, niyet eder ki iki çocuğu birbirinin yüzünü görerse çocuğunun birini getirib bu pirde (yatırda) kurban sunacak. Kişinin niyeti kabul görer, 2. oğlu dünyaya gelir. O sözünü tutar, I. oğulnu bu yatırda kurban kesme için getirir. Bıçağı alıp çocuğun başını kesmek istiyor. Bu zaman gök gürlüyor. Her tarafı karanlığa bürünüyor. Göz gözü görmüyor. Ağacın dibinde bir camus(manda) peyda oluyor. Kişi camusun başını o taşın üzerine koyup keser. Bu zaman camusun bir ayağının izi (reddi) taşın üzerine düşer. Bu yüzden o zamandan beri bu yatır “Camiş reddi” (Camus izi) adlanıyor.

3. Şahbuz ilçesindeki “Söyüdü pir”le ilgili derlediğimiz efsane:

Eski zamanlarda bu Kent Şahbuz köyünün yakınında Teze gala denilen yerde bir pınar varmış (şimdi de mevcut). Yad, yağılar bu yöreye saldırır. Adamlar kaleye sığınır. Bir gelen kaleden aşağı inib pınardan su götürmeye geliyor. Hava çok sıcak imiş. O Allah’a yalvarır: ya Allah bize bir ağaç gönder, gölgesi olsun, serin olsun. O böyle söyleyib hayata veda ediyor. Sabahleyin halk uykudan kalktığında gördüklerine inanmıyor; Kalenin dibinde muhteşem bir söyüd ağacı yükseliyordu. O gelini de ele bu ağacın dibinde bastırıp, defn edibler. Bu ağaç bu yüzden kutsal sayılıp ziyaret ediliyor.

4. Şahbuz ilçesinde Gerib piri hakkında: Bir yolcu hanımı ile yolu azır. Bir tek ağaca rastlıyor, onun altında gecelemeli olurlar. Hanım evinde bebeyi hasta imiş. O Allaha dua ediyor: Allahım, bana bir yol göster, kurtar, hiç olmazsa bebe-

yimi son nefesimde göreyim. Bu sözden sonra gökün yüzü süt gibi ağarıyor. Ağaçtan bir armut koparak yere düşüyor, hanımın karşısına digirleniyor. Hanım o armudu takib ediyor, beladan kurtuluyor, evine yetiştiriyor. Bu yüzden bu tek ağaç Gerib pir adlanıyor ve ziyaret ediliyor.

5. Şahbuz illçesinde “Karaağaç piri” hakkında: Gedirgum bayramı imiş. Bu bayram gününde her kes kalbinde bir dilekte niyet edermiş. Saf, pak bir gelin geceyarı evden dışarı çıkıverir. Onun çocuğu olmazmış. Fikri kendinde olmadan yolda yürüyordu. Birden başını kaldırdığında kendini yüce bir karaağacın altında görüyor. Bu ağaç öylesine yüksek idi ki gelin başını yukarıya kaldırdığında baş örtüsü yere düşüyor. O yaylığı (baş örtüsü) yerden alıyor, yüreğinden geçiyor ki onu ağacın başına bağlasın. Gelin düşünüyor ki, eğer bu yaylığı oraya bağlarsa onun dileği, niyeti gerçek olur. Başını kaldırdığında gözlerine inanmıyor; ağaç ona taraf eğilmişti. Gelin yaylığı ağaca bağlıyor ve eve gidiyor. Sabahleyin halk karaağacın başında bir yaylık olduğunu görüyorlar. Gelin olayı herkese anlatıyor. Kimse ona inanmıyor, hatta ona alay ediyorlar. Amma bir yıldan sonra gelinin bir çocuğu dünyaya geliyor.

Bir nazarcı varmış. Onun da bir onunla yola gitmeyen komşusu varmış. Komşunun da iyi bir öküzü varmış. Komşu anlıyor ki, nazarcı onun öküzün nazarlıyacak. Bu yüzden öküzün boyunduruğun dağdağın ağacın yapar. Bir gün o yer şumluyarken nazarcı gelir, öküzü nazarlıyor, amma ona bir kötülük dokun-

muyor. Ne kadar orada bekleyib öküze bakırsa bir şey yapa bilmiyor. Sonuçta komşu söylüyor ki, lanetgözüne, çık get, bir şey yapamayacaksın.

Eshabül-kef abidesindeki Kıtırmır ağacı hakkında revayet: Dağ yunusun zülmünden kaçanlarla bir çoban da var idi. Bir de görürler onun köpeği de onların arkasınca geliyor. Ne kadar çaba gösterirler, köpek dönmüyor. Taşla köpeğin bacaklarını kırarlar. Yollarına devam ederler. Bakırlar köpek yine sürüne-sürüne onların arkasınca gelir. Onu öldürüb yamaçta bastırırlar. Çoban çomağını, ağacını da mezarın üzerine sancır. Derken çomak, ağaç yavaş-yavaş yeşerir, büyük bir ağaç oluyor. El arasında Gıtırmır adlanan bu ağaç şimdi kutsal sayılarak ziyaret ediliyor.

Dağdağan taşı kutsaldır. Yumru, içi değişik olur. Onu hayvan boynundan asarlar, yeni ev inşa eden zaman barının bir köşesine koyarlar.

Bar (verimli) ağaçlarını mundarlamak olmaz, yoksa ondan insanlara zarar gelir.

Vırın dediğimiz şey ele ecinledi. Ecinniler adamı şer (akşama yakın) vakti ya sudan geçende, ya eğilip su içende ya ağaç altında vurur. Gece vakti ağaç altında beklemeler, yoksa adama cinlerin şepesi dokuna.

Novruzda ağaçlar yatırlar. Çarşamba gecesi sular durur, tüm ağaçlar ise başını aşağı salıp yatar, sabah kalkarlar. Yılın-ayın son gecesi ağaçlar secdeye gedende su durur. Bu zaman ağaçlar

doğru yere, toprağa serilirler.¹⁸

Deyimler, inanışlar: Derler ki bir tarafı yanmış ağacı dışarıdan avluya getirsen zarar görersin.

Bir genç kız istediğinde kızın avlusundan bir taş getirip koyollar bir ağacın haçasına, ağaç barlı olarsa, gedeller o kızın babasından o kızı istemeğe.

Novruzda ilahır günü yıl tehvil olanda derler söğütler dallarını yere vurur, bunu kim görerse o niyetine ulaşır, yetuşişir.

Ordubad'da derler ki çınar ve incir ağaçlarını kırmak günahdır.

NOTLAR

1. M.K.Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 2. Ankara, 1985, s.
2. Bkz. Dr. Y. Kalafat. Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 2. baskı, 1995, s. 13.
3. Hikmet Tanyu, İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, İstanbul 1985; İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara , 1980; B.Ögel, Türk Mitolojisi, II Cilt, s. 115; M. Eröz, Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşılık, İstanbul 1992; Dursun Yıldırım, Kök Türk Çağında Tanrımı, Tanrılarını vardı? IV. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Antalya, 1991, 2. Cilt, s. 351-353.
4. G. Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden, Bd. 2. 1965, s. 580.
5. Y. Kalafat, a.g.e., s. 3-4; Rifat Araz, Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği, Ankara, 1995, s. 4-5.
6. B. Ögel, Türk Mitolojisi, C.I, Ankara 1993, s. 88
7. Bilgamiş destanı, Bakü, 1985, s. 42-57
8. B. Ögel Türk Mitolojisi, C. II, s.468, 480

9. Rifat Araz, a.g.e.s.59

10. R. Rahmeti Uigurische Helkunde, II, 3. s. 177

11.Y. Kalafat, A.g.e., s. 57; Kutlu Özen. Sivas ve Divriği yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri, Sivas, 1996, s. 37; Rifat Araz, a.g.e., s.58

12. Divanı-Luğat-it-Türk, Tercümesi, c.I. Ankara, 1987, s.95

13. Y.Kalafat, A.g.e., s.57

14. B. Ögel, Türk Mitolojisi, Cilt II, Ankara 1995, s. 167

15. Kutlu Özen, A.g.e., s. 227

16. Rifat Araz, A.g.e., s.59

17. B. Ögel, Türk Mitolojisi, Cilt II, s. 471

18. Azerbaycan Mitoloji Metinleri, Bakü, 1998, s. 142, 153, 173, 175.

KAYNAK KİŞİLER

1. Güller Rehim kızı, Nahçıvan, Babek ilçesi doğumlu, ev hanımı, ilk okul mezunu, 73 yaşında
2. Abbas İsa oğlu, Şerur ilçesi Çerçiboğan doğumlu, lise mezunu, 55 yaşında.
3. Abbas Hacıyev, Şerur İlçesi Karabağlar köyünde oturuyor, öğretmen, 57 yaşında
4. Eyvazov Seyfeddin İbrahim oğlu, Şerur ilçesi Tenenem köyünde oturuyor, öğretmen, 50 yaşında
5. Refik Babayev. Ordubad ilçesi Aşağı Aza doğumlu, gazeteci - yazar, 44 yaşında, üniversite öğrencisi
6. Esgerova Humar Veli kızı, Şahbuz ilçesi Kent Şahbuz köyü doğumlu, 20 yaşında, üniversite öğrencisi
7. Ferzeliyeva Sadakat Abaskulu kızı, Babek ilçesi Nehrem köyü, 22 yaşında, üniversite öğrencisi